

بسم الله الرحمن الرحيم

اسباب پیشگامی و شتاب در نیکی ها با محوریت آیات ۵۷ تا ۶۱ سوره مؤمنون

سارا صالح پور^۱

چکیده

هدف از نگارش مقاله درباره اسباب پیشگامی و شتاب در نیکی ها با محوریت آیات ۵۷ تا ۶۱ سوره مؤمنون، نه تنها بررسی جنبه های دینی و اخلاقی، بلکه ایجاد انگیزه در افراد برای عملی کردن این آموزه ها در زندگی روز مره است. این فرآیند کمک می کند تا ارزش های اسلامی به نحو بهتری در جامعه نهادینه شوند. اهمیت پیشگامی در ایجاد تغییرات مثبت در جامعه و بهبود شرایط زندگی افراد نهفته است. پیشگامان می توانند با ارائه اسباب پیشگامی نو و مبتکرانه، موانع موجود را بر طرف کرده و به بهبود کلی نظام ها و ساختار ها جامعه کمک کنند. این تحقیق به شیوه کاربردی است. افرادی که این ویژگی ها را دارند، می توانند به عنوان خبگان و رهبران مؤثر در جامعه شناخته شوند و به تقدیم اسباب پیشگامی و رفع چالش های پیش رو کمک کنند. پردازش اطلاعات به شیوه توصیفی - تحلیلی، نحوه گردآوری اطلاعات کتابخانه ای است. برای رسیدن به این اهداف ابتدا تفاسیر ذیل آیات را بررسی کرده نقاط اشتراک و افتراق آن را پیدا کرده، بدین وسیله ویژگی آشکار و پنهان سبقت گیرندگان را یافته است.

کلیدواژه ها: خیر، سابقون، سوره مؤمنون

۱ طلبه سطح ۲، حوزه علمیه حضرت زینب-تهران. sarasalehpoor115@gmail.com

مقدمه

قرآن مجید در آیات متعددی، مومنان را به مسارعت در خیرات و پیشی گرفتن از یکدیگر دعوت می کند، در سوره مؤمنون آمده است که مسارعین کسانی هستند که در کارهای نیک به سرعت اقدام می کنند و از دیگران پیشی می گیرند. ویژگی مسارعین بالآخر که در آیات " ۶۱ تا ۵۷ " سوره مؤمنون به آنها اشاره شده خوف، خشیت و ترسی که از خداوند و ترس از عذاب آخرت دارند و ایمان به خداوند و روز قیامت و خشوع و خضوع در مقابل پروردگار و انجام اعمال صالح است.

البته پیشگامی اسبابی دارد که خداوند در سوره مؤمنون ذیل آیات (۶۱ تا ۵۷) به صفات سبقت گیرندگان و مسارعین در خیر پرداخته است. این سوره با آیات مذکور در صدد معرفی صفات پیشگامان و بررسی اسباب مهم و مؤثر در پیشگامی است که خداوند در قرآن کریم ذکر نموده است.

پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به این سوال مهم است که اسباب پیشگامی و شتاب در نیکی ها با محوریت آیات ۶۱ تا ۵۷ سوره مؤمنون که بصورت توصیفی و به شیوه کتابخانه ای و اسنادی با رویکردی روایی و تفسیری مانند؛ تفسیر شیعه معاصر با استفاده از آیات و روایات است.

در بررسی پیشینه پژوهش حاضر، مطالب درخوری یافت نشد. فقط چند مورد مطلب مشابه در موارد زیر به عنوان اجمال مورد بررسی قرار داده شد که عبارتند از:

تفسیر مجمع البیان طبرسی، این کتاب تفسیر به جنبه های مختلف تفسیر قرآن پرداخته و شامی تحلیل های ادبی و نحوی درباره تفسیر سوره مؤمنون و آیات آن به طور مفصل در مورد اسباب پیشگامی پرداخته است.

تفسیر بیان السعاده توسط آیت الله بروجردی: این اثر نیز به تفصیل به تفسیر سوره های قرآن بخصوص نکات ارزشمندی درباره اهمیت نیکی ها و پیشگامی در آن ها پرداخته است.

کتابی تحت عنوان سیمای مومن در سوره مؤمنون، به قلم سید کاظم نورمفیدی و فرج الله میرعرب، ناشر: موسسه بوستان کتاب، چاپ ۱، سال چاپ ۱۳۹۸.

مقاله ای تحت عنوان سبقت و شتاب در فعالیت های خیر اجتماعی از دیدگاه قرآن به قلم محمود پسندیده، تاریخ انتشار: ۱۳۹۶؛ سایت سرویس اخبار کیهان. این مقاله به بررسی عناوین سبقت و پیشی گرفتن در خوبیها و فعالیت های خیر اجتماعی پرداخته است.

پایان نامه ای درباره گونه شناسی و پیام های تربیتی روایات تفسیری سوره مؤمنون، به قلم محمد حسن موحدی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۳. در این پایان نامه به بررسی آموزه های سوره مؤمنون و بررسی روایات درباره آموزه های دینی و سبقت در خیرات تبیین شده است.

اما تفاوت پژوهش حاضر با موارد فوق در این است که فقط بخشی از سوره مؤمنون که مربوط به صفات مسارعین اسباب پیشگامی شتاب در خیرات و نیکی ها است با استفاده از منابع تفسیری معاصر شیعه بصورت

اجمال پرداخته است. پژوهش حاضر در برخی موارد فوق از مطالب درج شده در آنها الهام گرفته و به اوصاف مسارعین بالخیر هم از دریچه آیات و منابع تفسیری و هم از دریچه روایات تبیین شده است. پیشگامان و مسارعین مؤمنانی هستند که همواره از دیگران سبقت می گیرند. لذا این اصل باید به عنوان یک عمل مثبت در جامعه نهادینه گردد. خدمت رسانی در جامعه از آثار اخلاقی و تربیتی نیکوکاران و نیز از اسباب پیشگامی به شمار می رود که از ضروریات در جامعه دینی است. این مقاله در باره مسائل و ویژگی های فردی و اجتماعی، درباره صفات مسارعین بحث می کند و لزوم این حرکت برای برقرای معنویت و رسیدگی به افراد آسیب پذیر و نیز ریشه کن شدن فقر و ترویج روحیه انفاق در جامعه است. اگر این صفات در جامعه و در افراد نهادینه نگردد مشکلات فراوانی در جامعه به وجود خواهد آورد. در این پژوهش با بهره گیری از منابع دست اول تفسیری و روایی و کتاب هایی درباره صفات مسارعین به بررسی صفات مسارعین در تفاسیر معاصر شیعه پرداخته است.

۱. مفهوم شناسی

معنا شناسی یا معنی شناسی، دانش بررسی و مطالعه معانی در زبان های انسانی است. به طور کلی، بررسی ارتباط میان واژه و معنا را معناشناسی می گویند.

۱-۱- مفهوم مسارعین (پیشگامی)

*مسارعین: اسم جمع مسارع در حالت نصبی و جری است. از دیگران زودتر حسنات و خیرات انجام می دهند و جلوتر بدان می رسند. ^۱مسارع: شتاب دهنده انعطاف پذیر. ^۲پیشگام: جلوی کسی حرکت کردند. ^۳پیشگام: کسی که گام نخست را بردارد. پیشرو، آغازگر، کسی که آغازگر است. ^۴اسرع فهو مسرع: به سرعت راند و چالاک و شتابنده است. سرعان: یعنی سرعت، و سریع الخیر کسی است که چیزی را قبل از وقت آن می بخشد و این واژه مبنی از سرع است (یعنی همواره حرکت حرف آخرش مبنی بر فتحه است) ^۵خداوند در قرآن می فرماید: «أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» ^۶.

۱-۲- مفهوم سابقون (شتاب)

سابقون: سابقون تعبیر قرآنی به معنای پیشگامان در کارهای خیر و طاعت الهی است. سابقون صیغه ی جمع مذکر اسم فاعل از مصدر سبق به معنای پیشی گیرندگان است. به اسب پیشرو در مسابقه، سابق و سبق گفته می شود. ^۷

سبق، در کارهای نیک به معنای پیشی گرفتن در کارها و سرعت عبارت است از شتاب داشتن در کارها، دو واژه ای هستند که در قرآن با این دو واژه از مردم خواسته شده است تا در کارهای نیک و پسندیده مشارکت فعال و سازنده داشته باشند؛ بازشناسی مفهوم این واژگان در تبیین صحیح مشارکت، نقش ویژه ای را ایفا خواهد نمود. ^۸

۱-۳- مفهوم خیرات (نیکی ها)

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۲۳۵.

۲. جر، المعانی، فرهنگ عربی - فارسی، مترجم: سید حمید طبیبیان، ذیل واژه مسارع.

۳. فرهنگ لغت آبادیس، ذیل واژه پیشگامی.

۴. سایت ویکی پدیا، معنی پیشگامی به فارسی.

۵. راغب اصفهانی، مفردات راغب، کتاب س، ص ۷۶۸.

۶. مومنون: ۶۱.

۷. ابو منصور، تهذیب الغه، ذیل «سبق»/ ابن منظور، لسان العرب، ذیل «سبق».

۸. فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۸۵.

خیرات: خیرات به اعمال صالحه ناشی از اعتقاد حق است.^۱ خیر چیزی است که همه کس به آن راغب می شوند مثل عقل، عدل، فضل و هر چیز سودمند دیگر، نقطه مقابل خیر، شر است.

خیر دو گونه است: اول خیر مطلق یعنی چیزیکه در هر حال و بنظر هر کس پسندیده و مورد رغبت است مثل توصیفی که پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) از بهشت فرمود که: «لَا خَيْرَ بِخَيْرٍ بَعْدَهُ النَّارُ وَلَا شَرٌّ بِشَرٍّ بَعْدَهُ الْجَنَّةُ». دوم خیر و شر مقید باین معنی است که چیزی برای یکی خیر است و برای دیگری شر، مثل مالی که ممکن است برای زید خیر باشد و برای عمرو شر و بدی، از این رو خدای تعالی خیر را با دو امر توصیف کرده است، می فرماید: «أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ.....»^۲.

نیکی و احسان اساس فضیلت و خوبی هاست. برترین ایمان نیکی کردن است. در قرآن نیکی ها به احسان معنا شده اند. و پاداش احسان در قرآن جزا و پاداش نیک و خیر است. تحصیل نیکی ها از برترین کسب ها ست. اساس دین به دست آوردن نیکی هاست.^۴

۲. تبیین و بررسی آیات (۵۷ تا ۶۱) سوره مؤمنون

در سوره مؤمنون ۵ آیه مورد نظر به صفات مسارعین و سابقون الخیرات پرداخته است. «إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ * وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ * أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ»^۵

ترجمه آیات فوق: همانا کسانی که از خوف پروردگارشان بیمناکند، آنان که به آیات پروردگارشان ایمان دارند. و به پروردگارشان شرک نمی‌ورزند، و آنان که آنچه وظیفه بندگی و ایمان است به جای آورده و باز از این که (روزی) به خدای خود رجوع می‌کنند دل‌هایشان ترسان است.

آیات فوق اوصاف پنج گانه ای از مؤمنان را به تصویر می کشد. تکرار واژه «رب» در این آیات، نشانگر اعتقاد راستین به ربوبیت پروردگار و تأثیر آن در خوف از خدا، ایمان به آیات او، پرهیز از شرک، انجام تکالیف الهی و اخلاص در عمل است. چنین افرادی که دارای ویژگی های اخلاقی و اعتقادی فوق هستند در انجام اعمال صالح پیش قدم بوده و به سرعت راه کمال را می پیمایند.

بر اساس آیه های قرآن، ویژگیهای این افراد با ویژگیهای مؤمنان حقیقی مشابه است، چنان که مطابق آیه ی ۵۷ تا ۶۱ سوره مؤمنون، افرادی که در کارهای نیک شتاب می کنند و در آن سبقت می گیرند، کسانی

۱. طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۵۶.

۲. راغب اصفهانی، مفردات راغب، کتاب خ، ص ۶۴۲ و ۶۴۳.

۳. مؤمنون: ۶۱.

۴. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۳، ص ۱۰۸۹.

۵. مؤمنون: ۵۷ تا ۶۱.

موجب احساس مسؤولیت و انگیزه هر کار نیک است منتهی می‌گردد و مجموعاً چهار ویژگی و یک نتیجه را بیان می‌کند دقت کنید...^۱

چنین کسانی، در خیرات شتاب می‌ورزند و همانان هستند که در (رسیدن به) خیرات از یکدیگر پیشی می‌گیرند. در آیه ۵۶ بیان شد که برخی از مردم تنها داشتن مال و فرزند را مایه‌ی سعادت و نشانه‌ی سرعت در خیر می‌دانند، اما این آیه می‌فرماید: سرعت در خیر، علم و ایمان و اخلاص و انفاق همراه با خوف و خشیت است، نه آنچه آنان می‌پندارند. ترس از خداوند و قیامت، سبب شتاب در کارهای خیر است. (مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ... أُولَئِكَ ...) نشانه‌ی ایمان واقعی، سرعت دائمی در کارهای خیر است. («يُسَارِعُونَ» فعل مضارع، رمز استمرار است)، سرعت و سبقت در کار خیر، یک ارزش است. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»^۲

«أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ هُمْ لَهَا سَابِقُونَ»^۳؛ «أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» آن گروه متصفه به صفات چهارگانه می‌شتابند در طاعتها، یا در رسیدن به خیرات دنیوی که بر انواع صالحه متفرع است چنانچه فرموده «فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَ حَسُنَ ثَوَابُ الْآخِرَةِ»^۴. (و هُمْ لَهَا سَابِقُونَ): و ایشان مر آن خیرات را پیش گیرندگانند، یا سابقند بر همه مردمان به زیادی طاعات، یا به حصول ثواب، یا به دخول بهشت. ترتیب این صفات در غایت حسن می‌باشد، زیرا صفت اول دال است بر حاصل شدن ترس زیادی که موجب شود روزی از آنچه شایسته نیست. صفت دوم دلالت دارد بر ایمان و ایقان. صفت سوم دال است بر ترک شرک جلی و خفی. صفت چهارم دال است بر آنکه جامع این صفات طاعات را با حالت ترس از آنکه مقبول درگاه خدای تعالی نگردد.^۵ آیه می‌فرماید: مؤمنان و سبقت گیرندگان در خیرات، کسانی هستند که در دل آنان ترس آمیخته با عظمت خدا جای کرده است و در عمل، حریم خدا را حفظ می‌کنند و حیا دارند.^۶

خدای تعالی فرمود: کسانی که در خیرات شتاب می‌کنند آنهایی نیستند که دنبال دنیاوند و مال و مقام و امور دنیوی را خیر و نیکی می‌دانند، بلکه مسارعت در خیرات و موفقیت در آن برای کسانی است که خدا ترس هستند، به او شرک نمی‌ورزند؛ به آیات پروردگار و ائمه اطهار (علیهم السلام) ایمان دارند؛ دستورات او را، از واجبات و محرمات، موبه مو انجام می‌دهند و با این همه در مقابل پروردگار خاضع و ترسان اند، از آن جهت که معتقدند در مقابل نعمت‌های او کاری نکرده اند و با دست خالی محضر پروردگار عالم وارد می‌شوند.^۷

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، سوره مؤمنون: آیه ۶۱

۲. قرائتی، تفسیر نور، ج ۶، ص: ۱۱۱.

۳. مؤمنون، ۶۱.

۴. قرائتی، تفسیر نور، همان.

۵. شاه عبدالعظیمی، تفسیر اثنی عشری، همان.

۶. قرائتی، تفسیر نور، همان.

۷. دستغیب، تفسیر سوره مؤمنون آیه ۶۱، جلسه ۱۶.

در تفسیر المیزان ذیل شرح پنج آیه مذکور از سوره مؤمنون (۵۷ تا ۶۱)؛ با کمک آیات گذشته این معنا را بیان می کند که: برخلاف تصور کفار مال و اولاد جزء اعمال صالح و اسباب پیشگامی در خیرات نیست اسبابی که موجب سرعت و پیشگامی در خیرات می شود ایمان و اعمال صالحی است که مؤمنین به خدا و روز جزا دارند، که مختص انسان های خاشع، مشفق می باشد که از آن بهره می جویند و جزء سبقت گیرندگان در خیرات هستند و در بیان آیه^۱ فوق می فرماید ظاهراً لام در لها (هُمُ لَهَا سَابِقُونَ) به معنای "الی" باشد و "لها" که جارو مجرور است متعلق به "سابقون" و معنایش چنین باشد. مؤمنینی که وصفشان را کردیم در خیرات و اعمال صالح سرعت نموده، و به سوی آن سبقت می جویند، یعنی از دیگران پیشی می گیرند، چون همه مؤمنند و لازمه آن همین است که از یکدیگر پیشی بگیرند.^۲

بنابراین آخرین سبب از اسباب پیشگامی سرعت گرفتن در خیرها و خوبیها است. افراد پیشگام همواره درصدد سبقت گرفتن و شتاب در کار خیر و خیرات عام المنفعه از دیگران هستند و در قرآن به صفت "السابقون السابقون"^۳ معرفی شده اند. همچنان که حضرت علی (علیه السلام) بر روی سنگ مزار سلمان نوشتند "وفدت علی الکریم بغیر زاد، من الحسنات و القلب السلیمی. و حمل زاد اقبیح کل شیء ؛ اذا کان الوفود علی الکریمی" یعنی ؛ بدون هیچ زاد و توشه ای از حسنات و قلب سلیم بر شخص کریمی وارد شدم و در پیشگاه کریم بردن زاد توشه زشت ترین کار است.^۴

منظور حضرت از اینکه این شعر را برای سلمان در روی سنگ قبرش حک نمود این بود که سلمان فردی خدا ترس، با ایمان و پیشگام در خیرات بود و از اصحاب با وفای رسول اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) بود و فردی بود که نمونه بارز پیشگامی در خیرات در صدر اسلام می زیست و عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و خانواده اهل بیت (علیه السلام) عصمت و طهارت را از نزدیک زیارت کرده بود و با آنان همنشین بود.

۱ مؤمنون: ۶۱.

۲. طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۵۴.

۳. واقعه: ۱۰.

۴. شیخ بهایی، الکشکول، ج ۳، ص ۳۵.

نتیجه گیری

با توجه به منابع تفسیری و کنکاش در بررسی اسباب پیشگامی در شتاب خیرات با تأکید بر آیات (۵۷ تا ۶۱) سوره مؤمنون پژوهش حاضر به مطالب مهمی دست یافت که محوریت نکات از تفاسیر معاصر و غیر معاصر بیان شده است. حاصل سخن اینکه آیات فوق ترسیم جالب و تنظیم کاملاً منطقی برای بیان صفات این گروه از مؤمنان پیشگام و موحدان ویژه که ارتباطی عمیق با ربوبیت پروردگار دارند می باشد. نخست از ترس آمیخته با احترام و تعظیم که انگیزه ایمان به پروردگار و نفی هرگونه شرک است شروع کرده و به ایمان به معاد و دادگاه عدل خدا که موجب احساس مسئولیت و انگیزه و کار نیک است منتهی می گردد.

لذا با توجه به بررسی پنج آیه از سوره مؤمنون (۵۷ تا ۶۱) که درباره اسباب پیشگامی و شتاب در نیکی ها است. روشن می شود که از نظر قرآن خیرات عبارت است از اعمال صالح، اما نه هر عمل صالحی، بلکه عمل صالحی که از اعتقاد حق منشأ گرفته باشد که مؤمنین بر سر آن از یکدیگر سبقت می گیرند خیرات و نیکی ها شامل مال و اولاد نمی گردد بلکه اعمال صالحی است که فرد در دنیا انجام می دهد و آن اعمال نیک مرضی خداوند متعال است.

فهرست منابع

*قرآن

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، طبعه الثالثه، بيروت: دارصادر، ۱۴۱۴ه.ق.
۲. ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، عبدالسلام، محمد هارون، تهذیب اللغه، چاپ اول، تهران: صادق، ۱۳۸۲.
۳. جر، خلیل، المعانی، فرهنگ عربی - فارسی، مترجم: سید حمید طبیبیان، چاپ سیزدهم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۲.
۴. جوادی آملی، عبدالله و همکاران، تسنیم: تفسیر قرآن کریم، چاپ نهم، قم: اسراء، ۱۳۹۰.
۵. حسینی البحرانی، هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، قم: انوار الهدی، ۱۳۹۹.
۶. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، چاپ اول، تهران: انتشارات میقات، ۱۳۶۳.
۷. خوشنویس، طاهر، ترجمه و شرح نهج البلاغه، چاپ اول، تهران: فیض الاسلام، ۱۳۵۰.
۸. شیخ بهایی، محمد بن حسین، الکشکول، چاپ اول، بیروت: اعلمی، بی تا.
۹. دستغیب، عبدالحسین، تفسیر سوره مؤمنون، چاپ اول، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: چاپخانه مجلس، ۱۳۲۵.
۱۱. راغب اصفهانی، محمد بن حسن، مفردات فی غریب القرآن، تهران: دارالقلم، ۱۳۹۶.
۱۲. طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم: تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸.
۱۳. طباطبائی، محمد بن حسین، تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، چاپ بیست و سوم، قم: الجماعه المدرسین قم - موسسه نشر اسلامی، ۱۳۹۳.
۱۴. فخرازی، فخرالدین، تفسیر کبیر، قم: مرکز نشر مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۱ه.ق.
۱۵. فراهیدی، خلیل، العین، چاپ دوم، قم: انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ه.ق.
۱۶. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۳.
۱۷. قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۷.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا، برگزیده تفسیر نمونه، تنظیم: احمد علی بابایی، تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۸۶.

منابع اینترنتی

۱۹. سایت ویکی پدیا، معنی پیشگامی به فارسی.
۲۰. فرهنگ لغت آبادیس، ذیل واژه پیشگامی.
۲۱. گلستانه اصفهانی، سید علاءالدین محمد، گناهان کبیره و صغیره، بخش سوم: امن از مکر الهی قسمت اول، ترجمه و شرح مفصلی برنامه امام صادق (ع): منهج البقین. پایگاه اطلاع رسانی حدیث شیعه: حدیث نت.